

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

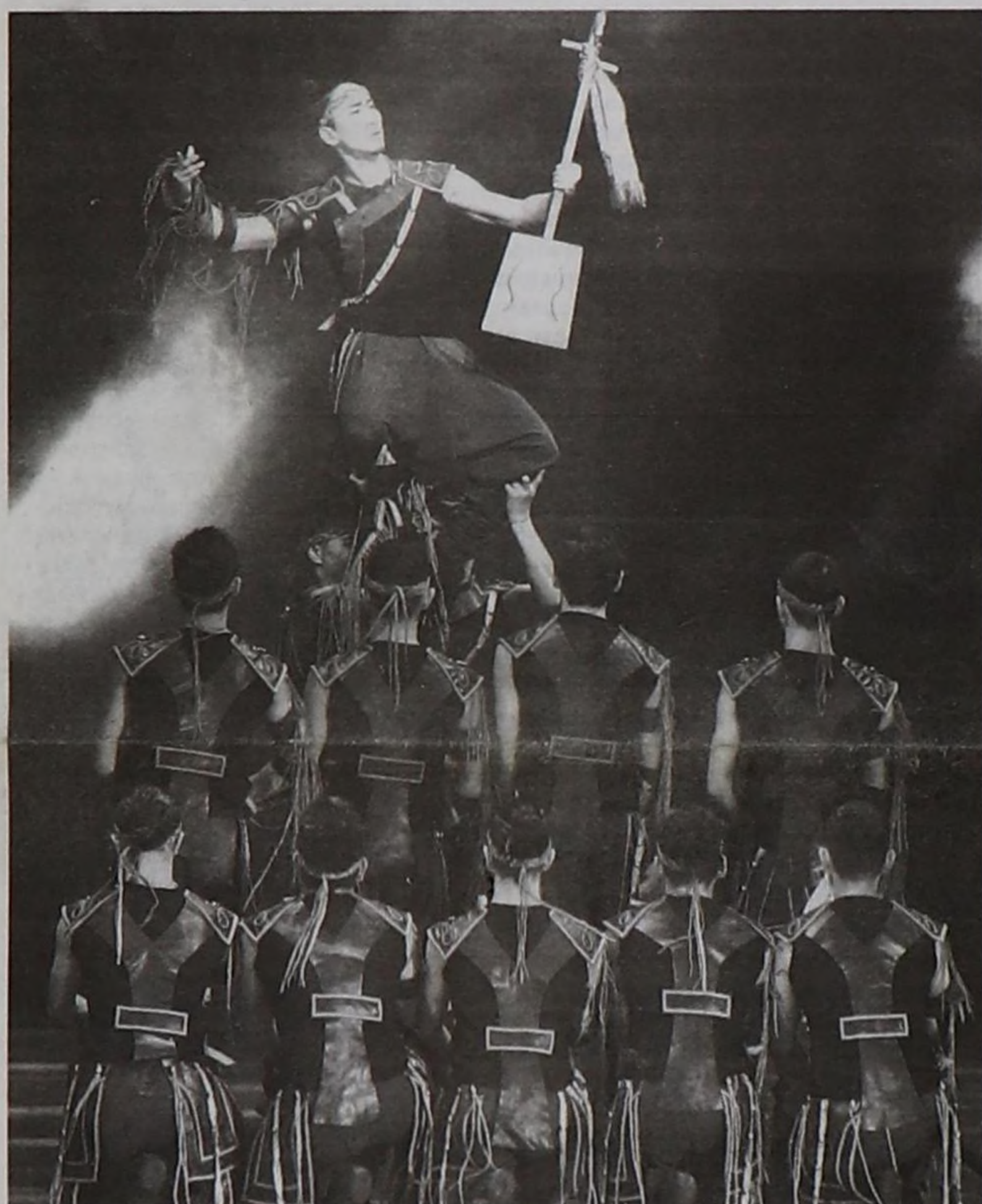
№27
(19366)

2020 чылдың
март 17
вторник

Хүннүн үнери — 06:00
Ажары — 18:02
Хүн дурту — 12:02

Садар өртээ хостуг 12+

БУРЯТ ТЕАТРНЫҢ ТЫВА АРТИСТЕРИ

Материалды 8-ки арындан номчуур.

ФЛЮОРОГРАФТЫГ ШИНЧИЛГЕНИ ЭРТИП АЛЫҢАР

Республиканың туберкулезка удур диспансеринин эмчилери март айда профилактиктиг ажылдарны күштелдирип, өөредилге албан черлеринге, эмнелгелерге лекция-беседаларны чорудуп, кожууннарже үнүүшкүннерни кылып, сагындырыг бижиктерни тарадып, акцияларны эрттирип турар.

Март 24-те, Бүгү-делегейниң туберкулезка удур демисел хүнүнде (14.00 шактан 15.00 шакка чедир) Арбат шөлүнге "Кадык өкпе" деп акцияны аныктарның хөй-ниити шимчээшкүннери "Тываның энэрелдиг чүрөктери" болгаш «Эки турачы эмчилери» деткир. Республиканың туберкулезка удур диспансеринин, кадыкшылга төвүнүн эмчилери лекция, викторина, оюннарны эрттирер. Туберкулезка удур уруглар салбырында эмнедип чыдар уругларның "Кадык болур бис!" деп кыйгырылгыч чуруктар делгелгези, аарыг улустуң кылган тергиин хана-солуннарны көргүзөр.

Республиканың чурттакчылары туберкулезка удур демисел айында көжүп чоруур флюорография аппарадынга шинчилгени эртип алыр аргалыг. Сола-

гай талакы дачаларның чурттакчылары 5 дугаар автобус доктаамының чанында уруглар поликлиниказының девискээринге март 20-де 10.00 шактан 16.00 шакка чедир флюорографтыг шинчилгени эртип ап болур.

Бичии уругларга болгаш элээдилерге мантуну салдырары, а 15 хардан улуг назылыг улус флюорографтыг шинчилгени чылдың-на эртип алыры эргежок чугула. Бо аргаларның кайызы-даа организмге хора чок. Эрте тодараткан аарыгның эмнээр хуусаазы кыска болгаш чарыгдалдары эвээш.

Улуг назылыг, чигир аарыглыг, аргаалап, таакпылаар, иммунитетди кошкак болгаш хоочураан аарыглыг кижилер бо айыылдыг аарыгга алзып болур.

Бистиң корр.

ТР-ниң Чазаның Аппарат хуралындан

ЧАДААНАГА ЭРТЕР АЪТ ЧАРЫЖЫН МАЙ АЙЖЕ ЧЫЛДЫРГАН

Тывада коронавируска удур карантинни март 17-ден апрель 30-ге чедир чарлаан. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол коронавируска удур комиссияны боду харыылап удуртурун март 16-да болган Аппарат хуралынга чугаалаан.

Республика иштинге коргунчук айыылга удур онза байдалды март 17-ден апрель 30-ге чедир күштүг кылдыр доктааткаш, өөреникчилер болгаш сургуулдар ортузунга маргылдааларны, чыыштарны, көрүлделерни эрттирбези көрдүнген. Ол ышкаш культура-массалыг болгаш спортчу хемчеглерге хөй кижилер чыырын соксадыр. Даштыкы чурттарже үнгеш келген хамаатыларны чизелеп демдеглээр, аян-чоруктан келгеш, аарыг берген азы аарыг кижилер илерээн чурттар (Кыдат, Корея, Германия, Италия, Испания) бар. Ындыг чурттар кезип, аян-чорук кылган кижилерге бажыңдан үнмейн, өске кижилер-биле харылзажырын 14 хонук иштинде соксаткаш, бодунуң хуузуңда аңгылангы, дугланырын чарлаан.

ТР-де Херегликчилерни хайгаарап хынаар албанның удуртукчузу Людмила Салчактың илеткели-биле алырга, өкпе-хөрек аарыглыг 25 муң ажыг кижилер болгаш чаштар бар. Бо кижилер айыылдыг аарыгга кымны-даа мурнай алзып болурун барымдаалааш, эмчилер ону кичээнге алыр ужурлуг. Моол-биле аргыжар оруктарга 4500 ажыг автомашиналарны хынаан. Айыылдыг байдал амдыызында илереттимиз. Чурттакчы чон серемчилелдиг болур болгаш шын эвес, барымдаа чок, меге чугааларны таратпазын Чазак Даргазы сагындырган.

Чылдың-на часкы үеде-ле Чаданага эртер республика чергелиг аът чарыжын коронавирус айыылының уржуундан бо чылын хоруурун Чазак Даргазы база чугаалаан.

Республика иштинде кем-хөрек үлгедиишкини эрткен неделяда сайгарып чугаалашкан. Бо талазы-биле ТР-ниң Иштики херектер яамызының медээзинден алырга:

— 14 хар четпес назылыг уругларга хамаарыштыр 2 кем-хөрек үлгедиишкини болган. Күштээшкнге каразыттырган кижилер туттурган.

— Кызылда Московская, 121 дугаар бажында наркотиктиг бүдүмелдер тарадып турганы илерээн.

— Чөшпээрел чок арага саарып турган 75 садыгларны полиция хынаан. 3 кеземче херээн оттурган. 2 тонна бүдүмелдер хавыртылган.

— Школада өөренимдей турар 16 харлыг оол автомашина оорлааш, туттурган.

Маңаа хамаарыштыр Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол ам база катап өөредилге яамызынга 9 класс дооскан өөреникчилерни «аартыктааш», эки көргүзүлгелер сүрүп, школадан үндүрүлгелер чорукту соксадырын сагындырган. Бир эвес 9 класс өөреникчи школа дооскаш, ортумак өөредилге черлеринче кирип шыдаваан болза, күзүн дедир школаже хүлээп алгаш, өөреникчини кызып доостураарының дугайында айытканын катаптаан. Билиг-даа алыр черде чок, ажил-даа чок тояап чоруур, школадан үндүрткен оолдар, уруглар турбас база кем-хөрек үлгедир чоруктарны болдурбазы-биле оларны тудар ужурлуг бис деп, Шолбан Кара-оол хуралга шыңгы сагындырган.

— Ада-иезиниң хайгааралы чокка, дүнеки үеде кудумчуларга тояап чораан 109 элээди уруглар, оолдарны полиция ажилдакчылары туткан.

— Ниитизи-биле 625 эзирик кижилерни чоннуң дружинниктери-биле тудуп, илереткен.

— Хыналда үезинде 130 эзирик чолаачылар илереттинген. Оларның аразында суд приставтарының специализи болгаш өске-даа удуртукчуларның бар болганы билдинген. Сес кижилер катап база туттургаш, кеземче херээнге онаашкан.

Арагага удур демиселге хамаарыштыр илерээни болза, арага аймаа бараанның 173 садыгларның 72-зи лицензиялыг сайгарлыкчылар бооп турар. "Арага садар дүрүмнү хажыдып турар кижилерни Тываның бүгү чону билер кылдыр адаптынар" — деп, Чазак Даргазы хуралга чугаалаарга, сөөлгү хыналданың түңнелдерин Лицензия албанынын даргазы Чечек Шапошникова мынчаар илеткээ: арага садар үени хажыткан дээш торгоалга онаашканнар — Сарыг-Септе хуу садыглыг сайгарлыкчы Потылицын, Кызыл хоорайда «Сөгбе» сады (Красноармейская 163-те), Хандагайтыда хуу садыг «Ромашка» (эззи Иргит), ол-ла Хандагайтыда «Арбай» сады база (эззи Ооржак).

Өвүр кожууннуң чагырга даргазының тайылбыры-биле алырга, Хандагайтыда бо садыглар араганы үе-шак сагывайн садып тургаш туттурза-даа, кеземче чүл-ле садыгчыларга онаажыр, садыг ээзин сайгарар барымдаа хоойлу-биле чок бооп турар деп тайылбырлаан. Каа-Хем биле Өвүр кожууннарның удуртукчуларынга болгаш өске-даа даргаларга бо талазы-биле шыңгы хемчегни дарый алырын Чазак Даргазы дааскан.

Оон ыңай, агаар-бойдустуң чылып келгени-биле, үер-чайыкка удур ажылдарны күштелдирерин Онза байдалдар ажилдакчыларынга дыңнаткан.

Бистиң корр.

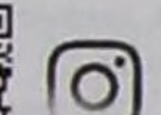
shyn.ru

ВК

ФБ

БУГУ-РОССИЯНЫҢ
БАДЫЛААШКЫНЫ
2020 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 22-ДЕ

БИСТИҢ ЧУРТУВУС,
БИСТИҢ ҮНДЕЗИН ХООЙЛУВУС,
БИСТИҢ ШИИТПИРИВИС!

Россияның Төп соңгүлда комиссиясы
конституция.2020.рф

ТАТАРСТАНДА ЧАА КОНСТИТУЦИЯНЫ ДЕТКЭЭН

Конституцияже эдилгелерни шупту регионнарның хуралдары хойлу езугаар көргеш, деткээн. 400 ажыг өскерлишкннерни депутаттар сайгарып четтигипкен, а чоннуң шиитпири апрель 22-де, соңгүлда хүнүнде, илерээр. Ол үеге чедир боданып, өскерилгелерниң салдарын сайгарып, маргыжып-даа, чөпшээрэжи-даа, бодунуң хостуг эргезин ажыглап, чон күрүнениң эң-не кол Хойлузун сонургал-биле чугаалажып турар.

Ниитизи-биле деткип турар-даа болза, чамдык өскерилгелер немелде айтырларны тургузуп турар деп, Татарстан, Саха-Якутияның төлээлери туружун тайылбырлаан.

«Төрээн дылдарны хажыдар байдал тургустунуп болур – деп, Күрүнениң чөвүлекчизи Минтимер Шаймиев Татарстанның Күрхуралына (Госсовет) сайгарылга уезинде дүвүрелин үлешкеш, дылдар дугайында аңгы комиссияны тургускаш, сезинчиг айтырларны сайгарар кылдыр Марат Ахметовту томуйлаан.

Татар коммунистерниң партияжи фракция даргазы Хафиз Миргалимов Конституцияже өскерилгелер далаш хүлээттинип турар деп чөмөлээн, ужудукчу Валентина Терешкова, тулган дээн космонавт, ынчалза-даа политиктиг айтырларда ол бергедежи-деп турар – деп, ол чугаалаан. «Конституция шупту чоннарның дылдарын дең кылдыр көргеш, деңге камгалаар ужуруг – деп түңнээн.

Артист Рамиль Тухватуллин болгаш чогаалчы-драматург Ркаил Зайдулла, 22 национал республикаларга таарзынмас чүүл, чүгле чаңгыс орус дылды ылгап, «күрүне тургузукчузун чоннуң» дилы деп турары бир чонну бедидип, өске чоннарны оон куду байдалга салып турары ол деп хомудааннар. Кандыг-даа бурган чаңгыс дылды өскелерниң дилындан артык деп чугаалаан.

«Конституция дээрге Корандаа эвес, Библия-даа эвес-тир, ынаар өскерлишкннер кирибейн канчаар деп, депутат Зайдулла чугаазын эгелээш, «Федералдыг черлер» – деп чаа чүүлге турупкан. «Билбейн бардым. Бистиң бүдүн чуртувус девискээри федералдыг чер боор эвес чүве бе?» – деп айтыргаш, чаа немешкен чүүл езугаар регионнарның кызыгаарларын эде көрүп, черлерин өскээр хуваай бербес бе, оон аңгыда, Конституцияже «Бур-

ган» деп сөстү болгаш билигни кириерин артык деп чугаалаан. «Бистиң ада-иевис бурган чок СССР-ге чурттап турган. Бүзүрээр-бүзүрөвези кижжи бүзүрүнүң хуу херээ-дир, ону ыяп-ла Конституцияже кириери артык, шупту кижилерни хүндүлээр ужуруг бис, чүдүкчү, чүдүлгө чок деп аңгылавайн» – деп, чогаалчы таарзынмаан чүүлүн дорт чугаалаан.

«Оон аңгыда, улуг орус чоннуң эрткен оруун, чедишкннерин шупту билер болгаш, хүндүлөп турар бис, ынчалза-даа «күрүне тургузукчузун чон» деп ылгай бээрге, арай чиктиг айтырлар тургустунуп кээр. Кайы үеден ол чонну бурунгу деп санаар бис? Киев болгаш Новгород күрүнени скандинав дылдыг варягтар үндөзүлгөн. Чеже-даа улуг чон болза, ону өске чаңгыс күрүне иштинде өске чоннардан ылгап, аңгылаан херээ чок» – деп уламчылаан.

Минтимер Шаймиев 1993 чылдың Конституциясын хүлээп турда, бодунуң киржилгезин сагындыргаш, үе болгаш чурт шынап-ла, өскерилген, чаа Конституция херек, Россияда аңгы-аңгы чүдүлгелиг, дылдыг чоннар чурттап чоруурун барымдаалааш, оларның төрөөн дылдарын деткирин чугаалап тура, төрөөн дылда өөредилге номнарын «посobie» деп адаанын шүгүмчүлгөн, федералдыг деңгелде (ФГОС) күрүнениң өөредилге стандарттарында төрөөн дыл ам-даа чогуун, даштыкы дылдарны өөренири албан, а национал дылдарны өөренири хойлуужутпаан, ам-даа чурумун айытпаанын айтыкаш, шупту регионнарга төрөөн дылдар өөредир номнарже чүгле 88 млн. акша көрдүнгенин, а шыны кээр-ге, чүгле татар дылда өөредилге номнарын парлаарынче 100 млн. акша чарыгдалдар негеттинип турарын демдеглээш, «ол дээр-ге хажыдышкын-дыр, ынчангаш Татарстанга 2-3 дылдыг полилингвалдыг школаларны ажыдар» дугайында саналдаан.

ШТАБ ХУРАЛЫН ЭРТТИРГЕН

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун айтыышкынын күүседип, Бай-Тайга кожуун чагыргазы малдың кыштаглаашкынын талазы-биле штаб хуралын эрттирип, сумуларда байдалды сайгарган. 2019–2020 чылдың мал кыштаглаашкынынче 26782 баш мал кирген. Оон 13397 бажы улуг бода, 132702 бажы шээр мал болза, 2857 бажы – сарлык, 4896 бажы – аът, 50 бажы – хаван.

Кышты хүр-менди ажар дээр, 13715 тонна сиген-ширбиилди белеткеп, бир баш малга онааштыр 3,1 центнерни курлавырлаан турган. 2020 чылдың март 10-нун хүнү-биле алырга, мал чеминиң 69 хуузу чарыгдан, 4252 тонна сиген арткан.

Кара-Хөл сумузуңуң девискээринде мал чөмү төнүп турар. Тус черниң сайгарлыкчылары Иргит Г.Д., Иргит У.А. Хакас Республикадан мал чөмү сөөртүп эккеп турар. Мал кыштаглаашкынынче үезинде Кара-Хөл сумузуңуң 37 тонна сула, 25 тонна комбикорм, 12 тонна сиген, азы ниитизи-биле 74 тонна мал чөмү сөөрткен. Сумуда 3290 баш улуг бода, 20349 баш шээр, 263 баш сарлык, 1356 баш чылгы бар. Кыш төнгүжө, малды тургузу азыраарына, ам-даа 2550 тонна сиген база 45,4 тонна хоолулуг мал чөмү херек. Амгы үеде курлавырда чүгле 20 тонна сиген арткан. А арткан көдээ суурларда мал чөмү четчир.

Февраль төнчүзүнде база март эгезинде хар чагаш, хадаан соонда, мал одарларын болгаш чамдык аалдарже оруктарны дуй хадаан. 260 кыштагларже оруктуң 137-и ажык, чедери берге черде 9 кыштаг-биле харылзаа бергедээн, 114 автоорук муңгаш. Ол 114 оруктарның 102-зи Кара-Хөлге хамааржыр. Бай-Тал сумузуңуң Туралыг деп черде 10 кыштагже, Кызыл-Дагның Үзүк-Кыры деп

черде 2 кыштагже аргыжылга берге. Оруктарны үстүрүп турзажок, хөртүктөй хадып кааптары-биле, байдал нарын. Кара-Хөл сумузуңуң малчыннарынче аъш-чем аймаан база мал чөмү аът-биле чедирип турар.

Кара-Хөл сумузуңуң чурттакчы чонунуң хууда дузалал ажыл-агыйлары кышкы ажык одарга бүзүрээш, чогуур мал чөмү четчир кылдыр белеткеп албаанындан байдал бергедеп турар. Улай-улай чагган хар кылыннааш, улаштыр хөртүктөй хадып каапканындан, малдың одар чедери бергедээн.

Кыш чылыг болганындан, хемниң дожу ажыттынып эгелээни-биле, кышкы кежиглерни хаар деп шиитпирни үндүргөн. Чер кырының 125 километр шөйлү берген оруктарны аштаарын дугурушкан. Арамай деп черде, Туралыг – Ак-Кара-Суг аразында, Сукпакта база Хөл-Өөжүнде арттарда хөртүктөй хадаан черлерде харларны аштаар. Кара-Хөл сумузуңуң онаажыр 102 кыштагларже чедер оруктуң чүгле чаңгыс талазынче хемчээли 425 км болуп турар.

Кожуун чагыргазы, Кара-Хөл суму чагыргазы сумуңуң чурттакчы чону-биле демнежи, малчын кыштагларже оруктарны аштавышаан, мал чөмү чедирер хемчеглерни планнаан. Бо бүгү ажылдарны хат соксай бээр-ге, шалыкын эгелээр деп чугаалашкан.

Даштыг-Хөл, Сукпак, Кара-

Суглуг деп черлерде малчыннарже аъш-чем аймаан база сиген-ширбиилди 2 техника-биле чедирген. Кожуун чагыргазы ол ажилдарга 100 литр бензин база 150 литр дизель кывар-чаар чүүлүн тускайлап берген.

Бай-Тал суму чагыргазы Бай-Тал – Хемчик-Бажы (14 км) база Бай-Тал – Шивилиг (13 км) аразында оруктарны МТЗ-82 трактор-биле үстүрүп аштаткан.

Кызыл-Даг суму чагыргазы чедери берге Үзүк-Кыры деп черде 2 малчын аалды көжүрүп бадырган. А Шуй суму чагыргазы ырак черлерде чыдар малчын аалдарга барып четкен. Шуйдан Чаңгыс-Терек-Бажы деп черде (20 км) 4 турлагже, Шуй – Ак-Хем-Аксы – Чинге-Каът-Аксы (18 км) деп черде 6 аалче оруктарны тырттарынга акша-хереңгини тускайлаан. Бо талада «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» губернатор төлөвилелиниң 2 киржикчизиниң кыштаа бар. 2017 чылдың киржикчизи А.Д. Суруннуң кыштаанга 4 тонна сигенни чедирери-биле кывар-чаар чүүл садар акашын үндүргөн.

Кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги А.С. Чанзан, чагырыкчының экономика талазы-биле оралакчызы А.А. Сундуй болгаш Тээли суму чагырыкчызы Э.С. Доржу 2018 чылдың кыштагжыларынга чедип, ниити байдалды хынаан. Олышкаш 2019 чылда 100 баш бүдүрүкчү кошкарлар алган А.Н. Даный-оолдун турлаанга хоолулуг мал чөмү чедирген. Бай-Тал сумузуңуң Туралыг деп черде кыштагларже аргыжылга ам-даа берге деп, кожуунда Тываның Баштыңының бүрүн эргелиг төлээзи С.Б. Онгай-оол дүңнаткан.

Тыва Чазактың парлалга албаны.

РОССИЯНЫҢ ХӨЙ-НИИТИ ПАЛАТАЗЫНЫҢ КЕЖИГҮНҮНГЕ КАРА-КЫС АРАКЧААНЫ ДЕПШИТКЕН

Март 13-те Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының ээлчеглиг пленарлыг хуралы болуп эрткен. Аңаа хүн чурумунче кирген беш айтырларны сайгарып, чугаалашкан.

Тываның Хөй-ниити палатазының даргазы Анатолий Дамба-Хуурак чыылганнар-га байыр чедиргеш, хуралды шаңналдардан эгелээн. Тыва Республиканың девискээринге болуп эрткен соңгүлда кампаниязының үезинде быжыг хамааты туружун көргүскени дээр ТР-ниң Хээлиенир (коррупция) чоруктарга удур эргелелдин инспектору Шончалай Салчакка Россияның Хөй-ниити палатазының Хүндүлел бижин тывыскан. Оон-биле чергелештир, «Тываның буянын чүректери» аныяктарның хөй-ниити организациязының ажылын онзалап, демдеглээн.

Хуралга хөй-ниити палатазының кежигүннериниң дузалакчыларына шынзылгаларны база тывыскан. Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Анатолий Дамба-Хуурактың дузалакчыларына хостуг хүрешке делегей чемпионаның мөңгүн медалының эдилекчизи, делегей Кубогунуң эдилекчизи, ССРЭ-ниң спорт мастери, сурагы тренер Александр Доржу,

ол ышкаш ТР-ниң Хөй-ниити палатазының Аппарадының специализи Аяна Бадыназын оларны томуйлаан. Оон аңгыда, Хөй-ниити палатазының кежигүннери Эльвира Лифанова, Алисса Шимит, Игорь Көшкендей, Кара-Кыс Аракчаа, Өргелээр Ондар оларның дузалакчыларына база тус-тузунда шынзылгаларны тывыскан.

Хуралга Тываның Хөй-ниити палатазының 2020 чылдың бирги кварталында кылып чоруткан ажылдарның түңнелдерин база чугаалашкан. Ол ышкаш, Тыва Республикадан Россияның Хөй-ниити палатазының төлээзин шилип алыр талазы-биле айтырыгны көргөн. Хөй-ле санал-оналдарның, шыңгы сайгарылганың түңнелинде, билдингир эртемден Кара-Кыс Донгаковна Аракчааны чаңгыс үн-биле бадылап алган.

Бо эрткен хуралга бир кол, чугула айтырыг – РФ-тиң Конституциясы – Үндезин хойлузунга эдилгелерге хамаарыштыр илеткелди Эльвира Лифанова кылгаш, Тываның Хөй-ниити

палатазының кежигүннерин референдумга идепкейлиг киржиринче кыйгырган.

#Тыванынхой ниитипалатазы
#ОбщественнаяпалатаТыва

"Ирбиш" – III хаак марафону

ДАГЛЫГ ЧЕРНИҢ ХОВАР АҢЫ СПОРТЧУЛАРНЫ КАТТЫШТЫРГАН

Кызыл дептерде кирген ховар аң ирбишти камгалап-кадагалап, өстүреринче угланган болгаш кадык амыдыралды суртаалдаан хаак марафону дыштаныр хүннерде «Тайга» станциязынга болуп эрткен. «Ирбиш аңны ырактан-даа көргөн кижиниң амыдыралы эки талаже шуудаар» – деп, чон аразында чугаага тывалар бүзүрээр» – мындыг сөстөр-биле маргылдааны ажыткан. Аңаа Алтай крайдан, Алтай Республикандан, Хакасиядан, Москва, Красноярск болгаш өске-даа регионнарда 134 хаакчылар чыгып келген.

Республикада Хаак федерациязының президентизинден тайга ээзи ховар аңга тураскааткан марафоннуң дугайын айтырды: «Ирбиштин өске черлерге көөрдө, Тывада хөй болуп турары чоргааранчыг. Оон аңгыда, өске регионнарда хаак спортунга ынактарны бисче хаара тудуп, туризмни сайзырадыры-биле чылдың-на бо марафонну эрттирип турар. База бир солун чүве, далай деңгелинден 1500 метр

бедикте турар чаңгыс оруу бисте болуп турары. Аэропорттан ырак эвес 40 километрде, эптиг, боду бүткен арыг агаарлыг черде турарын келген аалчылар магадап чугаалап турар. Республика иштинге спорттун бо хевирин чүглө «Тайга» станциязынга эвес, шупту кожууннарга негтередип, маргылдааларны эрттирерин кызыдып турар бис. Таңды, Би-Хем кожууннарда аңгыда, хаак маргылдаазы бо чылын Тожуга

бир дугаар болуп эрткен. Келир чылын Каа-Хем болгаш Улуг-Хем кожууннарны планнап турар бис» – деп, Күдес Зайцев дыңнатты.

Владивостоктан келген аалчы Леонов Валерий: «3 дугаар кээп тур мен. Чеже-даа черлерге хаак маргылдааларына киришкен мен. Силерде эскерип турарымга, киржикчилер хөй-дүр, аныктарнын иделкейлиин. Бо чыскаалып алган бичии уруглар амдан эгелеп киржип турар, черле экидир. Биске моон мурнунда хаак марафоннары болуп турган. Ам хар чок дээш, аңгы-аңгы чылда-гааннар-биле болбастаан.

Евгений Лепешкин: «Бир дугаар кээп тур мен. Хар-даа кылын-дыр, эвилең-ээлдек хүлүмзүрүн кижилер-даа хөй,

дыка таарзынып тур мен. Чүү-даа канчаар, кышкы спорттун кандызын-даа ойнап болур. Чогум бодум чоокта чаа хаактап эгеледим, 50 километрге киржир мен. Тайга черде республикада ирбиш аңга тураскаадып эрттирип турары база анаа эвес-тир. Бисте база кызыл дептерниң «диизи» бар, ховар аң бисти мында каттыштырган-дыр». Школачыларның

хөй кезии Би-Хем кожуундан келген болду. Оларның аразында херээжен спортчулардан 10 километрге бирги черни алган Елизавета Монгуш: «Бо чылдан эгелеп мен хире улус маргылдаадан дашкаар эвес киржир дээрзинге амырап тур мен. Эрткен чылын чүглө 16 хардан эгелеп киржир турган. Хаакка ынак болгаш бодум сонугурап чедип келдим».

Бо чылдан эгелеп, бичии уруглар 12 хардан тура киржир аргалыг болган. А 10-11 харлыглар маргылдаадан дашкаар 200 метрге маңнаарын шенешкен. 18-тен 70 харга чедир эр-херээжен хаакчылар 30-ден 50 км-ге чарышканнар.

Эр улус аразында 50 км-ге бирги черни Михаил Сорокин (Абаза), херээжен улус аразында 30 км-ге Илона Кужакова (Таштып). 3 км-ге уруглар аразында Чаяна Монгуш (Межегей, 13 х.), 5 км-ге оолдар аразында Белек Тожумей (Тарлаг, 13 х.) тергии-дээр.

Аржана ЧАМЗЫРЫН,
Даяан ДАНСЮРЮННУҢ
тырттырган чуруктары.

ИХЯ-ның медээлери

истелге ажылдарының түңнелинде, ук херекке каразыттырып турар, моон мурнунда чаңгыс эвес удаа шииттирип турган, Кызыл хоорайның девискээринге элээн каш оор херектерни үүлгедип турган, Каа-Хем суурнуң 29 харлыг чурттакчызын туткан.

Туттурган кижини байысаалга үезинде кылган херээн шын деп өчөөн.

Амгы үеде туттурган кижини түр када хосталгазын казып, хоругдал черинде суккан, херектин истелгези уламчылап турар.

«АВИТО» ТАВАРЫШТЫР АКШАЗЫН ЧИДИРГЕН

Чөөн-Хемчик кожууннуң полициязынга тус черниң 64 харлыг чурттакчызындан билдиришкен кирген.

Интернет четкизинде «Авито» сайтындан МТЗ-82 тракторну садып турар чарлалды көрүп кааш, садып турар ээзи-биле харылзашкан түңнелинде, тракторну Барнаул хоорайдан Абаканга чедир баштай 20 муң рубльди баш бурунгаар төлөптерге, чедире бээр дугайында дугурушкан.

Билдиришкенин ээзи «Сбербанк онлайн» мобильдиг капсырылга таварыштыр трактор ээзиниң банк агар санынче акшаны чорудупкаш, садыгалайып турар кижизинче долгаарга, ол харылавайн барган.

Амгы үеде ук херекке хамаарыштыр хыналданы чоруткан түңнелинде, чогуур ужурлуг шиитпирни хүлээп алып.

ИХЯ-ның ТР-де эргелели интернет таварыштыр садыгалайышкын кылып тура, кичээнгеилг болурун сагындырып тур.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

МАРТ 1-ДЕН КҮШ КИРГЕН ХООЙЛУЛАР

Транспорт полициязы, ылаңгыя аэропорттарга электрошокерни чурум үрзүн, полиция ажилдакчыларының негелдезин тоомчага албас хамаатыларга удур ажыглаарын чөпшээрзүн. Оон аңгыда, кем-херек үүлгеткеш, дескен азы удурланып турар кижилерге удур база электрошокерни ажыглап болуру көрдүнгөн.

Электрелиг шокер дугайында сагындырып болза, эрткен айда Бурятияга такси иштинге удур берген пассажирни чолаачы тургузуп чадап кааш, орук полициязындан дуза дилээрге, шокер дегипкен соонда, аныак оол одунмай-даа, олчаан чок болган. Истелге чоруп турар.

Чаа хоойлуда немээни болза, электрелиг шокер ажыглаар дугайында полиция ажилдакчылары хамаатыга баш удур сагындырар ужурлуг. Ынчалза-даа ук хамаатының аажызының алдынары өске кижилерниң кадыына айыыл тургузуп турар болза – сагындырыг чокка шокер ажыглаар эргези бар деп көрдүнгөн.

– Россияның адвокаттары март 1-ден «Гонорар успеха» деп хоойлу-биле херекти ойнап алып болза, шалыңындан аңгыда, немелде акша алыры көрдүнгөн. Административтик болгаш кеземче херектеринге киришкени маңаа хамаарышпас. Оон аңгыда, адвокаттарның ажилдаар бюрозунуң коллегиязы азы өске олут ажадырынга херек турган 5 чыл стаж негелдезин 3 чылга чедир бадырган.

– «Чедингир четки» азы («Доступный интернет») деп чаа төлөвилел-биле март 1-ден «Госуслуги» портал болгаш күрүнениң шупту сайтарынче кирери халас апарган. Интернет төлөвириниң чарып турар трафигинден ол үени санапас кылдыр хостап каапкан. Интернет ажыглаар агар санында акшазы чок-даа болза, кижилер ук сайтыларже болгаш «Госуслугаже» халас кирип шыдаар. Интернет четкизин чон шаптаразын чокка халас ажыглап шыдаар байдалды тургузарын Президент Владимир Путин бо чылын Айыткалынга чугаалаан.

Медээлерни интернеттен белеткээн.

<https://www.ntv.ru/novosti/2282242/>

ООРЛААРЫН ОРАЛДАШКАН

Бо айның эгезинде Улуг-Хем кожууннуң полициязының дежурный кезээнге, 1984 чылда төрүттүнгөн херээжен кижиден билдиришкен кирген. Оон чугаазы-биле, Шагаан-Арыг хоорайның Дружба кудумчунга «Honda Domanu» маркалыг автомашиназын тургузуп кааш, садыг кире берген, машиназының иштинге оон таныыр кижизи артып калган, дүлгүүрү база хөвээр арткан турган. Ол үеде автомашина иштинче танывазы ийи эр кижини хире халчып келгеш, машинаны оорлаарын оралдашкан. Машина иштинге олурган херээжен кижини кортканындан, шимчеп үнүп чыткан машинадан үне халып четтигипкен. Кем-херек үүлгедикчилери автомашинаны ээр черге каапкаш, машина иштинге чыткан сумканы апкаш дедипкеннер.

ИХЯ-ның «Улуг-Хем» муниципалдар аразының килдизиниң опертөлээлери кыска хуусаа иштинде оперативтик истелге хемчеглерин чорутканының түңнелинде, ук херекке каразыттырып турар кижилерни туткан. Олар Шагаан-Арыг хоорайда чурттап турар, моон мурнунда шииттирип турган, 1994 чылда төрүттүнгөн хамаатылар болган.

Ук херекке хамаарыштыр РФ-тин Кеземче хоойлузуңуң 166 чүүлүнүн 2 кезээниң «а» пунктузу езугаар, баш удур дугурушкан бөлүк кижилер, оорлаар сорулга чок автомобильди бодунга холгаарлап шүңгээдип алганы

дээш, херекти оттурган. Бо чүүлүн эң улуг хемчээлдиг шииткели – хосталгазын 7 чылга казып болурун хоойлуда айыткан.

Байысаалга үезинде туттурган кижилер кылган херээн шын деп өчөөн.

Амгы үеде херектин истелгези уламчылап турар.

«АВАҢ СУМКАНЫ ЭККЕЛ ДИДИ»

Февраль төнчүзүндө Кызылдың полициязының дежурный кезээнге, 1976 чылда төрүттүнгөн хамаатыдан Кызыл хоорайның переулук Загородный кудумчузунга тургузуп каан турган автомашиназының иштинден билдинмес кижини 10 муң рубль өртөктүг сумказын оорлап апарган дугайында билдиришкенин кириген. Автомашина иштинге олурган 7 харлыг уруун танывазы кижини келгеш, «Аваң сумканы эккел диди» деп мегелээш, паспорт, банк карталары болгаш акшалар суп каан сумказын апкаш, дезде берген дугайында билдиришкенин ээзи тайылбырлаан.

Истекчи билдиришкенин хынаан соонда, РФ-тин Кеземче хоойлузуңуң 159 чүүлүнүн 2 кезээ езугаар, бузурукчу чорук, хамаатыга элээн улуг когаралды чедиргени дээш, РФ-тин Кеземче хоойлузуңуң 325 чүүлүнүн 2 кезээ езугаар хамааты кижиниң паспортун азы өске-даа чугула хууда документизин оорлааны дээш, херекти оттурган.

Россияның ИХЯ-ның Кызыл хоорайда эргелелиниң опертөлээлериниң шалып

Бойдус камгалалы

ТООРА-ХЕМ КАЙНААР АГАРЫЛ?

Тожу кожуунун төвү Тоора-Хем суурнун чурттакчылары Айлаана Ондар, Наталья Владимирова, Анна Павлова огородтарын Тоора-Хемниң суу хеме алыр чыгыгы деп дүвүрелин телевидениеге «Россияның улусчу фронтуну» хөй-ниити организацияның Тыва Республикада регион салбырынче бижээннер. Хемниң адырын 2019 чылда күштүг техника-биле аштап, алгыдып каапканы, ооң уржуундан Тоора-Хем чоогунда бажыңнарны, огородтарны үер суу хеме ап болур хире байдал тургустунганы.

Улусчу фронтунун кежигүннери Тоора-Хем суурга чедип, чагаа бижээн кижилер-биле ужурашканнар. Оларның чугаазы-биле алырга, Тоора-Хемниң чайгы үер суу-даа, кыжын дош чайындызы-даа суурну кажан-даа хеме албаан, а хемниң адырын аштааны, дүвүн ханылатканындыг айылды тургускан. Хемниң адырын алгыткан түңнелинде, ооң эри чамдык бажыңнарның огородтарынга дыка чоокшулай берген. Ынчангаш оларның ээлери хемниң адырын аштаар ажилга күштүү-биле удурланыр, машина-техниканың ажилдаарына шаптыктаар шиитпирин илереткеннер. Кижилерге херээ чок ажилдарны эгелээни, суурнун чурттакчыларының хуралының дугайында меге протокол тургузуп, аңаа кижилерниң аттарын мегелеп салганы дээш, Тожу кожуунун эрге-чагыргазын олар буруудатканнар.

Тоора-Хемниң адырынның унун аштап кааны суурнун чурттакчыларына ажыктыг бе азы хоралыг бе деп «Төгери-рик столду» март 13-те «Россияның улусчу фронтунун» регионалдык салбыры эрттирген. Аңаа республиканың бойдус камгалал органнарынның, прокуратураның, онза байдалдар яамызының харысалгалыг ажилдакчылары киришкен. Тожу кожуунун чагыргазының даргазы Буян Ондар чөптүг чылдагаан-биле кээп шыдавайн барган.

Республиканың бойдус курлавырларының болгаш экология сайыдының тайылбыры-биле алырга, Тоора-Хем хемниң суур чоогунда адырын аштаар дугайында чагыгны Тожу кожуунун чагыргазының удуртулгазы 2016 чылдың ноябрь 10-да кириген. Р.Сат дээрзи ат салган билдирешинде сөөлгү 10 чыл

дургузунда Тоора-Хем суурнун 21 бажыңнарын хемниң үер суу хеме ап келгенин, оон когарал 865 муң рубль болганын айткан. Хем унунга тудуг тутпас болганда, Тоора-Хем суурнун чурттакчыларының чөпшээрели чокка бо ажилдарны кылып болурун О.М. Кызылдыңнаткан.

21 бажыңнарын хемниң үер суу-даа, чайындызы-даа кажан-даа хеме албаан дугайында ОБЯ-ның Тывада эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Алексей Ховалыг «Төгери-к столга» чугаалаан.

Хемниң адырын боктан канчаар аштаанын, ооң салдары кандыг боол болурун суурнун чурттакчыларының хамаарылгазын «Россияның улусчу фронтунун» регион салбырының штавының кежигүнү Ольга Кальная илереткен. 2019 чылда хемниң адырын суур талазында эриин дуй үнген ыяштарны тура үстүрүп, үндүр сөөрткенин, эрииниң хая-дажын буза үстүргенин тус черниң чурттакчылары частыгы деп санап турарлар. Бойдустан чайгаар бүткен эрикти үрзэн түңнелинде, Тоора-Хем суур үер болгаш чайынды суунга алзырының айылы тыттып келген.

Республикада эң улуг суг бассейни Азас хөлден агып

үнген, балыктарның үүргене чажып өзүп көвүдээринге кончуг чугула салдарлыг, балыктарга чем курлавыры байлак Тоора-Хемниң адырын боктан аштаар, дүвүн ханыладыр болгаш унун алгыдар ажилдарны доктааткан негелделеринге дүүштүр чорутпаанын «Балыктаашкын талазы-биле федералдыг агентилелдиң» килдизиниң улуг инспектору Сергей Удрек демдеглээн. Чижээлээрге, хемнерни боктан аштаар ажилдарны сал кырынга тургускан экскаватор-биле кылып ужурулг.

Тоора-Хем суурнун чурттакчыларының хомудал билдиреши-киннеринге, кожуунун чагыргазының тургускан документелеринге, хемге 2019 чылда кылып чоруткан ажилдарга хамаарыштыр тодаргай эвес чүүлдер бар деп, Тыва Республиканың прокуратураның улуг дузалакчызы Чинчи Ховалыг чугаалаан.

«Тоора-Хем айтыры» нарын дээрзин демдегледип, 2019 чылда кылып чоруткан ажилдар кижилерге ажыктыг азы хоралыг болганын өөренип көөрү-биле Тожу үнүүшкүнү чайгы үер үезинде кылырын «Россияның улусчу фронтуну» саналдаан. «Төгери-к столдун» киржикчилери ооң саналы-биле чөпшээрешкен.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

ТЕРЛИГ-ХАЯГА ПРАВОСЛАВ ЧҮДҮЛГЕ ӨГЛЕРИ ТУТТУНАР

Миссионерлер эрткен чылдың төнчүзүнде, баштай-ла, Терлиг-Хая суурга келгеннер. Бо чылдың январь айда тус черниң тыва омактыг чамдык чурттакчылары православ шажынны шилип алган. Ооң соонда база беш хире кижилер христиан шажынче кирер дээн күзелин илереткеннер.

Православ шажынның башкылары Кызыл кожуунун Терлиг-Хаяга бо чоокку үеде ийи «өг-храм» тудар. Сес ханалыг улуг өгнү чыгган акша-биле садып алгаш, православ шажынчыларның хүрээзи болур дээрзин социал четкиде оларның башкызы чугаалап турар. Өг-хүрээ тудуунче 85 муң рубльди чон чыып алган бооп турар, ам-даа улаштыр чыыр деп сорулгалыг.

Терлиг-Хая – Кызыл кожуунун бичии сууру, ында 400 ажыг чурттакчы бар. Тыва чоннун хөй кезии буддизм шажын чүдүлгелиг, а суурда субурган чок.

Бистиң корр.

1 МИНУТАДА – 1 МИЛЛИОН ЧУК САВА

Камныг, хумагалыг хереглекчи – ол дээрге, кижилер бодунун хереглекчи негелделерин бодунга эң-не ажыктыг талазын өөренип көргөш, шыдамчазының шаа-биле хандырып алыры. Хереглекчи кижилер кыдыг-бир баранны азы телевирилг дузаны шилип ап тургаш, кезээде шын болгаш тодаргай сорулганы мурнунга салыр ужурулг.

Оон аңгыда, кандыг-бир аар өртектиг эт-хөреңги садып алырда, чок болза, аар өртектиг телевирилг дуза ап тургаш, кижилер бодунун шыдамчазын эки угаап-билири чугула. Ол дээрге кайы хамаанчок ботка чугула эвес чарыгдалдар кылырындан ойталап азы кызыгаарланып билири.

Хереглекчи садып ап турар эдинге азы телевирилг дузага хамаарыштыр, ол чүүлдерниң эң ажыктыг талаларын өөренип көргөш, ол этти азы дузаны шилип алыры күзөнчиг. Шын эвес шилилге кылганының түңнелинде, чамдык хереглекчилер ол садып алган эдинге азы телевирилг дузанын таарзынмай, болганчок-ла

садыгжылар азы күүсекчилер-биле маргыштыг чөрүлдээрлерге таваржы бээр амыдыралдык чижектеринде кайы көвей.

Чылдың-на март 15-тиң хүнү 1962 чылдан тура-ла, бүдүн делегейде хереглекчилер эргелериниң хүнү кылдыр чарлатынганын билер ужурулг бис. А Россияда бо хүнү 1992 чылдан эгелеп, калбаа-биле демдегледип эгелээн. Чылдың-на бүгү делегейниң хереглекчилер эвилелиниң организациязы хереглекчилер хүнү кандыг-бир темага хамаарыштыр тодаргай салган кыйгының (девиэтин) адаа-биле демдеглээрин чурумчуткан.

2020 чылда делегейниң хереглекчилер эвилели «Камныг

болгаш хумагалыг хереглекчи» деп кыйгы-биле март 15-тиң хүнүн демдеглээрин тодараткан.

Бо кыйгының кол утказы чүл дээрге, делегейде үлетпүр-бүдүрүлгениң сайзыраанының түңнелинде, кижилер бүдүрүлгениң артынчыларын, ол дээрге аш-чем, идик-хеп, эдилел барааннарының янзы-бүрү материалдардан кылган шарыг хаптарын (упаковказын) тоомча-хумага чок кижилер кайы хамаанчокка душканна черге арттырып каар. Ооң түңнелинде, бис долгандыр агаар-бойдузувусту шын када-галавайн, бойдузувуска улуг когаралды чедирип турарывыс билдингир.

Эртемденнерниң шинчилелдер ажилдарын чорутканының түңнелинде илерээни болза, бүдүн делегейде минута санында-ла 1 миллион хире чуктан (пластиктен) кылган савалыг аш-чем аймаа саттынып турар. Оларның 60 хуузу бок төгөр черлерге азы бисти дол-

гандыр турар бойдус-байлаа-высче тарадыр хадып турар. Ол чук савалар чүс-чүс чылдар иштинде шынарын чидирбес, довурак-хөзүн-даа адаанче кире бергеш, ирип-эстип деп чүве чок, ооң түңнелинде, хөзүннүг эки үнүш-дүжүткүр черлеривистиң шынарын баксырадып, үнүштерниң өзүмүн кудуладып, хораннап, тынар арыг агаарывысты хирлендирип турарывыс ол.

Ынчангаштың сайзыралы эки чурттар шагдала янзы-бүрү материалдардан бүдүргөн чук савалар чыыр ажилдарны чурумчудуп, ону катап эзилдирер аргаларын тып, тускай бок болбаазырадыр завод-фабрикаларны ажыдып турар. Катап болбаазыраткан чукту (пластикти) бүдүрүлгедө, ылаңгыя идиктер кылырынга калбаа-биле ажыглап эгелээн. 2018 чылда 24 миллиардтан хөй эжеш идиктерни чук (пластик) саваларны катап болбаазыратканының түңнелинде, бүдүрүп үндүргөн.

Сөөлгү чылдарда Россияда чамдык хоорайларда октаттынган чук (пластик) савалар болбаазырадыр заводтар база ажылдап эгелээн. Ынчангаш Россияның Чазааның мурнунда салдыгган бир кол сорулга – чер-черлерге бок чыыр ажил-агыйны чаңгыс аайлап, чурумчудары база ону болбаазырадыр бүдүрүлгө черлерин ажыдары.

Роспотребнадзорнун хереглекчи кижиниң эрге-ажыын камгалаар кол салган сорулгаларының бирээзи: ижер сугнун болгаш база чип турарывыс аш-чемниң шынарын экижидери. Салдыгган сорулгаларны чедип алыры база камныг болгаш хумагалыг хереглекчи деп кымыл, камныг, хумагалыг хереглекчи болур дээш хереглекчи кижилер кылып ужурулгул, база камныг, хумагалыг хереглекчилер болганывыста, бистиң келир үеде кадык амыдыралывыс дорт хамаарылгалыг деп суртаал ажылын чонга непередери.

ТР-де Хереглекчилерниң эрге-ажыын камгалаар эргелели.

ТАЙМИР САРЫГЛАР: «ТЫВА АЪТКА ТЕЙЛЭЭР!»

(Төнчүзү. Эгези №26(19365)
"Шында").

— Тывада чылгы бажы чеже чедип турарыл?

— Сезен муң чедер берген. Адаарга бүзүренич эвес ышкыш-тыр бе, ынчалза-даа сан-чурагайлар ону бадыйткап турар. Каракка ол көзүлбес, а орукка чоруурга, ылаңгыя куду кожууннарже бадыйтарга, машина адаанче кирип турар апардылар ышкыжыл. Ондар Геннадий Бак-Көкович, Монгуш Геннадий Сендижапович деп ат-сураглыг акыларывыстың чылгызы суг оранчок өскөн болдур ийин.

— Бодунарның хууда чылгыңар бар бе?

— Хууда малым бар. Бажынывыстан ырак эвесе тудуп турар бис. Хоорайда-даа болза, көдээ чуртталга тудуп олар кижидир мен ийин. Инекти саап ижип олар. Чылгылыг. Белекке алган, аалдап алган ийикпе, азы сонгаартан мал эккеп бээримге, орнунга бээр дээр ышкыш, ынчаар-ла чыгынган аъттар-дыр ийин.

Аътты черле кайгамчык амытан деп бодап чор мен. Аът — чараш, буяныг, хей-аъды бедик. Ол бурганнарның безин камгалакчызы болуп турар. Далай-Лама башкының камгалакчызы аът кырында олурар боор-дур.

Аът-биле шын эдержир. Шаандан бээр өгбелеривис чагып чораан: аът бажынче хакпас, багай чагнавас, кымчылапас, ооң дынын безин артап болбас.

Шаандан бээр өгбелеривис чагып чораан: аът бажынче хакпас, багай чагнавас, кымчылапас, ооң дынын безин артап болбас.

Аъттың делегейин деткивес, аъка хамаарылгазы багай даргалар базатурар боор чорду. Чарыш эрттиривис ол дээрге, билбес. Бергезин аа, деп бодап артып каар сен. Оон бир дыңнаарга, ол ажал-агыйындан халашкан боор чорду. А аътты деткип, бисти деткээр улустуң оруу ак, хей-аъды бедик болгаш, дораан депшиир. Аът дугайында эки сөс сөглөп, аът чарыштырар дээр оруувусту дескилеп, тыртып бээрге безин, ол кижиниң чоруу кайы хире чогуңгур боорун көрүп чор бис. Элдептиг чүве боор.

Москвага торгу тоннуң, кадыг идиктиг кылаштадывыс

Россияның аът спортунуң талазы-биле конференциянының соонда Кызыл шөлге тыва национал идик-хевимни кедип алгаш кылаштаарымга, эрткен-

дүшкен улуг-бичии чоннуң сонургаары аажок чорду. Сонгаар хоорайларны кезип чоруурга, Тывада хамаанчок, Россияда бидингир «Атлас» деп аъттың ээзи дээр танып каарлар. Тывада чылгы малга ынак, ону өстүрүп чоруур аал-чурттуң эр ээлери хей-дүр, оларга чоргаарларны ужурулг бис. Оон ыңай кожууннарда аът федерацияларын тургузуп каан, олар база дыка кызымаккай ажилдап турарлар. Чижээ Чаа-Хөл кожууннуң аът федерациязының ажилын удуртуру-биле чоокта чаа Чингиз Тытык соңгуттурган, Ак-Туруг сумузундан Дамир Дамчай, Булун-Теректен Сылдыс Норбу,

кылдыр саналдап көрүңерем.

— Ол дыка солун, чүүлдүг айтырыг-дыр. Араб чуртта-рында канчап, чаш өпояа төрүттүнүп келирге-ле, казып тып турар нефтизиниң бир хуу-зун берип каар-дыр, чаш кижизүп турда, өнчүзү база чыгып чыдар ышкыжыл. Тыва чуртун чылгы шыва алы берген чоруур болза, чүге ынчап болбас деп.

— Таймир Владимирович, өг-бүлөңерни сонугарга болур бе?

— Өг-бүлө айтырымы солундаа, берге-даа. Чазын чорупкаш, күзүн кээр кижини кандыг кижизыдажыр деп, бодап көрүңер даан. «Аъттарың-биле чурттай бер» дээр ышкыш сөстөрү-даа дыңнап эртим. Ынчангаш баштайгы амыдыралым, өг-бүлөм бүтпейн барганы-даа ында. Амгы үеде өг-бүлөмде байдал эки. Чылгычы кижиниң уруу болгаш, өөм ишти мээр ажилымны, байдалымны билер, деткирер. Сес ажы-төлдүг мен.

— Көөрге, бичии оол-ла-дыр силер...

— (Каттырбышаан ред.) Тыва кижиниң байы ажы-төлүндө дээр болгай. Ол талазы-биле, шынап-ла, бай кижиз мен.

— Тываның Аът федерациязын удуртуп чоруур дээр аъка-шалың ап турар силер бе?

— Чок. Хей-ниити эгелээр-кинде, анаа сонугаргалым-биле ажилдап чор мен.

Ырак-узак Мөңгүн-Тайга дээр ышкыш кожууннарның аалдарына чоруурга, «Сээр чорууну «Шын» солундан көргөн болгаш танып ор мен, оглум» деп, хоочуннар чугаалаар боор чорду. Мени чалап, сагыш-сеткилимни үлешкени дээр, тыва чоннуң ыдык «Шын» солунунга четтирдим.

"Шын" солунуң корреспондентилери чугаалашкан.

4. Улуг чөлөр аъттар (15 км).
 5. Чүгүрүк чаваалар (15 км).
 6. Улуг чүгүрүк аъттар (25 км).
 7. Тыва аъттар чарыжы (25 км).
- Мөңгүн-Тайга кожуун биле Ак-Довурак хоорай башкарып эрттирер:
Кол шаңналдары — машиналар.

Бөмбүрзектин судалы

ХООРАЙ ИШТИНГЕ ХАЛАС ХАЛДЫР

Люксембург деп бичии күрүнеде пассажирлер акша төлевес.

Чурттакчылар болгаш туристер ниитиниң транспортунга халас чоруп эгелээр делегейде бир дугаар чурт Люксембург апарган. Ындыг-даа болза, демир-орук-биле бирги класстың аян-чоруун кылыры болгаш дүнеки автобус рейстериниң чамдыктары телевизорлук хевээр арткан дээрзин DV дыңнаткан.

Мооң мурнунда ындыг хемчеглерни чамдык хоорайларга хамаарыштыр база ап чорудуп турган болза, а бүдүн чурттуң девискээринге мону бир дугаар непередип эгелээр бис. Эстонияның төвү Таллинде чүгле тус черниң чурттакчыларын 2013 чылдан эгелеп автобуска чорааны дээр төлевирден хостаан. 2018 чылдан эгелеп 200 муң чурттакчылыг француз Дюнкерке автобустарга болгаш трамвайларга халас чоруун ажилалче кириген.

Ниитиниң транспортунга халас чоруур эрге чоннуң барык 40 хуузуна хамааржыр. Орукка чо-

Тегерандан ырак эвесе Альборз деп суурдан 7 чурттакчы метилдиг спирт ишкеш, хораннанып өлгөн.

Сирияның эрге-чагыргазы чуртта коронавирустун өөскүп турарын барымдаалааш, профилактика ажилдарын күштелдирери-биле, грипптиң вирустарындан камгаланып, эът-кежин метилдиг спирт-биле аштап-арыглаарына ажыглаары-биле ооң бүдүрүлгезин көвүдеткен. Метанолду иран садыгларда хоступ садып турар. Ону ижер суксундан ылгалдыг — кызыл-сарыг өңүг кылдыр үндүрүп, садып турар.

Кижиниң эът-кежинге дезинфекция болурундан аңгыда, коронавирустан эм болур чадавас дээр, чок болган кижилер ону ишкен түңнелинде, хораннанган.

Иранда коронавирустан аараан 7161 таварылга илереттинген, оларның аразындан 237 кижиз чок болган, барык 2,4 муң аарыгдан эттинген.

руурда, пассажирлер бодун шын-зыткан документилерни ыяап ап чоруун чурумчуткан. Төөгүлүг хунну Люксембургтун дөрт вокзалына концерттер болгаш өске-даа культурулук хемчеглер-биле демделгезин. Бо көстүп көрбээр социал хемчегниң дузазы-биле Люксембургтун эрге-чагыргазы оруктарда тырылган транспорт шимчээшкенин база орук озал-ондаа болур таварылгаларны элээр кызырыптарына идегеп турар. Хуннуң-не бо чуртче кожазында Бельгия, Германия болгаш Франциядан 200 муң хире чурттакчылар ажилдаары-биле кээр турар.

Ниитиниң транспортунга халас чоруур арганы тургусканы-биле бир чыл дургузунда немелде чарыгдалдарга херек 41 млн. евро акшаны үндүрүп чыылдаларындан алырын доктааткан.

Люксембургтун шөлүнүң хемчээли 2590 дөрбелчин километрге дең болза, ол Москваның девискээринден чүгле 79 дөрбелчин километр делгем бооп турар. Чурттуң чурттакчы чонунуң саны 607 муң кижиз. Ол хиреде автомашина ээлериңиң саны-биле Европада бирги черде турар: муң чурттакчыга онааштыр 650 машина хамааржыр.

Коронавирустан камгалаар «эм» дээр хорананган

Иранның мурнуу-барыын талазында Хузестан деп суурунга коронавирустан камгаланыры-биле меге арага ижип тургаш - 20,

Бүгү-делегейниң кадык камгалал организациязы болгаш Россияның Кадык камгалал яамызы коронавирустан камгаланыр дизе, арага ижер деп меге билишкенин хуузу чүүл-дүр деп, шагда-ла тайылбырлаан.

Фронтучуга автобус доктаамын белекке берген

Прибайкальениң баштыңы Игорь Кобзев Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Алексей Новопашинге Тиелелгениң 75 чылынга тураскааткан медальды тыпсыры-биле ооң бажыңына аалдап чорааш, ооң чагыын күүсеткен.

Алексей Новопашин регионун удуртукчузунга Куду суурну таварып эртип турар орукка, автобус доктаар черни тургузуп бээрин дилээр турган. Суурун чурттакчылары хоорай чоруурда, кожазында Хомутово деп суурже баргаш, оон тура чоруур турган. Ам хоочуннуң бажыңдан каш-ла метр ырак эвес черде автобус доктаар черни тургускан. Ол «белекти» Алексей Новопашин бодунуң 100 дугаар төрүттүнген хунунда ап турары бо. Ол ышкыш регионун баштыңы хундүлүг хоочунга губернатор шагын белекке берген.

Чаа автобус доктаар черни чон «Алексей Иванович аттыг доктаам» деп адай берген.

Алена ЛАГБЫ очулдурган.

Республикада чылдың-на эртер аът чарыжының XXVII сезонунуң ажыдышкыны 2020 чылдың май 4-те Чөөн-Хемчиктин Борла-Булак ховузуна болур.

1. Аныяк чоруктуг аъттар (10 км).
2. Аскырлар (15 км).
3. Улуг чыраа аъттар (15 км).

Улуг Тиилелгениң 75 чылынга

Ада-чурттуң Улуг дайынынга немец-фашизми тиилээринге бодунуң улуг-хуузу кириген, ол ыдыктыг дайынга тыва эки турачыларның киржилгезиниң төөгүзүнге балалбас изин арттырып каан кижилерниң бирээзи — Оюн Төлепович Алдын-оол.

Тыва Арат Республиканың Бии-Хем кожуунуң Баян-Кол суурга 1921 чылда ол төрүттүнген. Бир эвес төрүттүнген үезин алыр болза, Оюн Төлепович ТАР-ның үе-черге, 2021 чылда ооң мугур 100 хары. Алдын-оол Баян-Колдуң кончуг ус-шевер дарганы чораан Оюн Анай-оолдуң өгбүлезинге төрүттүнген. Бичи чаш оолун бо дарган төрели Сиирин деп кижиге азырандыга берипкен. Алдын-оолдуң азыраан адазы кончуг ажил-ишчи, топтуг аажы-чаңныг, чаңгыс чер-чурттугларының аразынга хүндүткелдиг кижиге чораан, ынчаш ону чон "Төлептиг" деп шолалап каан. Оолу Алдын-оолду "Төлептиг" төлептиг кижиге кылдыр кижизидип өстүрген. Тывага паспорттары тус черниң чурттакчыларына тыпсып турда, хей кижилерниң боттарының аттары фамилиялар апаргылаан болгай. А бир эвес Оюн Алдын-оолду алыр болза, ооң ат-фамилиязын паспортка бижээни солун төөгүлүг деп болур. Ооң ада-иезиниң адап берген ады — фамилиязы, Оюн төрөл аймааның ады — ооң бодунуң ады, а азыраан ачазының шол ады адазының ады апарган — Алдын-оол Оюн Төлепович.

Оюн Алдын-оолдуң аныякчалыгы назыны Тыва Арат Республикага бооп турган төөгүлүг чаартышкынарның үези болган. Үжүк-бижикти чонга өөредиринге ол дыка идепкейлиг киришкен. Аныяк оолдар,

Тыва эки турачы
Оюн Төлепович Алдын-оол.

уруглар баштай боттары бижирирге, номчуурунга өөренип алгаш, ооң соонда улуг болгаш бичи кижилерни өөредип турганнар. Баян-Кол сумуга чонну үжүк-бижикке революсчу аныяктар эвилелиниң тус чер организациязының бюрозунуң кижигүннери Байкара Сымчаан-оол, Кыргыс Сенчен-оол, Кыргыс Борунмаа, Байкара Биче-оол болгаш өскөлөр-даа өөредип турган. Оларның удуртукчузу Оюн Алдын-оол. "Карандаш, саазын чок, үс чагаш, хүл борап каан шуугайларга бижирирге, номчуурунга кижилерни өөредип турдус — деп, ол сактып чугаалаан. — Улуг хар-назылыг кижилер бистерни "Башкы" деп хүндүлөп адаар турган".

Үжүк-бижик билбес чорукту чок кылырынга чедишкени дээш 1940 чылда Бии-Хем ко-

75
ТИИЛЕГЕ!
1945 - 2020

1945
2020

жуун Республика ордени-биле, Баян-Кол суму ТАР-ның Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Пионержи кызыл галстукту Оюн Алдын-оол одаг байырлалының үезинде аңаа баглап бергенин Туран хоорайның Хүндүлүг хамаатызы, күш-ажылдың болгаш партияның хоочуну Михаил Каң-оолович Дамчай чылыгы-биле сактып чугаалап чораан.

Баян-Колга культура-чырыдышкын ажылын көдүреринге база Оюн Алдын-оол улуг үлүүн кириген. Чижээлээрге, Салчак Токаның "Дөңгүр-оол" деп шиизин тургускаш, Баян-Кол суурга, Ооругда, Дойлукта, Чайлаг-Алаакта, Суглуг-Хемде аалдарга көргүзүп турганнар. Концерттерге салым-чаянныг бот-тывынгар артистер Байкара Билчирик, Оюн Ынаалай, Оюн Кара-кыс, Оюн Көк дээш өскөлөр-даа киржип, чонну кайгаткан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының баштайгы чылдарында Оюн Алдын-оол Кызыл Шериге дуза комиссияның даргазының ораакчызынга ажилдап турган. Баян-колчуларның Кызыл Шериге дузасын Оюн Алдын-оол биле Оюн Багбуужап олар организаасташ, Баян-Колдуң чонунуң кызыл коьжун Кызыл хоорайга баштап чедиргеннер.

ОЮН ТӨЛЕПОВИЧ
ТӨЛЕПТИГ

Тыва эки турачыларга немец-фашизм-биле дайынга киржирин чөпшээртерге, аъттыг эскадроннуң революстуг аныяктарының организациязының удуртукчузунга ол соңгуткан. "Оюн Төлепович Алдын-оол кончуг эрес-дидим кижиге — деп, эскадроннуң комиссары Монгуш Байыскылан чугаалаан. — Тулчуушкуннарның эң-не кадыг-берге черлеринге дайылдажыр".

"Оюн Төлепович каткы-хөгүлүг кижиге, дайынга ындыг боору сагыш-сеткилди дыка чиигедир. Бистиң ыр-шоорувусту орустар, украинер, казахтар дээш өске-даа нация дайынчылар сонуграп дыңнаар турганнар" — деп, эки турачы санитар Кыргыс Норжун сактып чугаалаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынындан чанып келгеш, Оюн Алдын-оол харысалгалыг ажилдарга ажилдап чораан. "Төре баштаар угаан дөртөн харлыында быжар" деп, тывалар чугаалажыр болгай. Тыва АССР-ниң иштиги херектер сайыдынга ажилдап тургаш, Оюн Төлепович 45 харлыында, угаан-сегээни таптыг-ла бышкан үезинде, чырык черден чарлып чоруткан. Ол дээрге чуртталгага кончуг аныяк назы-дыр. Ооң дургузунда Тываның хөгжүлдизинге улуг үлүүн киригени, тайбыңны немец-фашизмден камгалааны, ажи-төлдү азырап өстүрери дээш өске-даа буянныг улуг ажил-херектерни Оюн Алдын-оол боттандырып четтигипкен-дир.

Оюн Төлеповичниң амыдырал-чуртталгазын, ажил-херээн уруг-дарыының авазы, ССРЭ-ниң улустуң башкызы Ария Араптановна Алдын-оол, ажи-төлү төлептиги-биле уламчылааннар. Ария Араптановна Тывада билдингир башкы салгалының өгбөзи. Уруу Татьяна Оюновна Санчаа Тыва Республиканың улустуң башкызы, педагогика эртемнериниң кандидаты. Оолдары Алексей биле Андрей офицерлер.

Эки турачы Оюн Төлепович Алдын-оол шударгу тайбың ажил-херээ болгаш дайынчы эрес-маадырлыг чоруу дээш Тыва Арат Республиканың Күш-ажыл ордени, Ада-чурттуң Улуг дайыны ордениниң бирги болгаш ийги чергелери-биле, "Хүндүлелдин демдээ" орден болгаш хей санныг медальдар-биле шаңнаткан.

Улуг Тиилелгениң 75 чылында ТР-ниң Иштиги херектер яамызының мемориал сесерлиинге маадырның херек тураскаалын тургузуп, республиканың өөредилге черлериниң бирээзинге адын тыпсып, тыва эки турачының ат-алдарын мөңгедир саланды эгелекчи бөлүк кириер күзүлдиг. Оюн Төлепович Алдын-оол Тываның эң төлептиг кижилериниң бирээзи-дир.

Ольга ДАМЧАЙ,
РФ-тиң ниити
өөредилгезиниң хүндүлүг
ажылдакчызы.

БОССА-НОВАГА ТЫВА КӨРҮКЧҮНҮҢ
СЕТКИЛИ ХАНГАН

Тыва көрүкчү, дыңнакчы-биле алызындан таныш — 2017 чылда «Үстүү-Хүрээ» фестивалының эң эки бөлүү деп атка төлептиг болган «Отель Кали» бөлүүнүң март 14-те Тываның күрүне филармониязынга концерти болган. Краснояржыларның «чонче бирги үнүүшкүнү» эки эрткенин удуртукчузу Александр Молтянский өөрүшкү-биле демдеглээн.

6 чыл бурунгаар чыгып келген бөлүк, күүселдези кончуг берге бразил джаз, босса-нова хөгжүм хевирлерин ойнап турар. Эрткен чүс чылдың 50-60 чылдарында босса-нованың тургузукчузу Антонио Карлос Жобинниң эгелеп кааны хөгжүмүн А. Молтянский

изиг Бразилиядан ыракта Сибирьге эки деңгелге ойнап, ырыларын Татьяна Пугачева күүседип турар. Тыва көрүкчү оларның хөгжүм херекселдеринге күүседикчи мергежилниң бедин, арын эскерген. База катап демдеглеп каалыңар, бо хөгжүмүнү күүседири берге.

Маңаа улуг мергежил, тускай хөөн херек. Шимченгир самбаны безин күүседип тура, латин-американ кударашкын аянарын кирип турары кайгамчык.

Кожавыста Красноярскиден «Отель Калиниң» Тывада эш-өөрү хей. Бо концертке безин соктаар херекселдер-биле Найыс Дулуш, Евгений Ткачев дузалашканнар. Концерттээр улуг ажылын безин олар Кызылдан эгелеп алганы анаа эвес. Жобинниң эң билдингир «Ипанемадан кыс» деп ырызын көрүкчү сандайында орган бөлүктүн чоок эжи, тыва рокчу Владимир Симчиттин ынак ырызы деп чарлап, ырлап бергеннер. Боттарының ээлчээнде, бөлүктүн удуртукчузу, базыткыштыг херекселдер ойнакчызы А. Молтянский эрткен чылын бистиң хөгжүмчүлери вис Универсиадага концерт көргүзүп турда, базыткыштыг херекселди (синтезатор) боду сөөртүп эккеп берип, дузалаан.

А. Молтянский (базыткыштыг херекселдер, мелодион, бөлүктүн удуртукчузу), Татьяна Пугачева (ыраажы), Андрей Хитрин (бас-гитара), Василий Екимов (гитара), Евгений Ма-

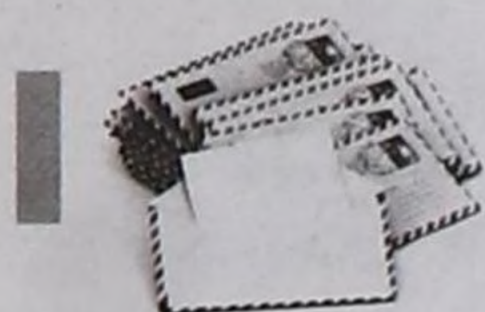
нуйленко (флейта, саксофон) тыва көрүкчүлөргө база катап өөрүп четтиришкенин илередип, улаштыр ажилдаарына көдүрлүүшкүннүг идигни алды-выс деп чугаалап турганнар.

Көрүкчүлөр Валерий Халилов аттыг Тыва филармонияның аңгы-аңгы угланышкыннарлыг эки деңгелдиг хөгжүмчүлери чалап турарына өөрүп, деткип турарлар. Шынап-ла, филармонияның көрүкчүзү өскөлөрдөн аңгыланан, көргүзүп төнөргө-ле, кижиге каа дег, тон азар черге маңап-ла

кагбас, хөгжүмчүлөр ам чүнү чугаалаар ирги дээниги, оожум-топтут тарап, аразында кезек чугаалажып тура тараарлар. Олар хүнден хүнге бир-ийилеп немежип, академиктиг болгаш хөгжүмнүң өске-даа эки деңгелдиг хевирлеринге езулуг бердинген кижилерни, аянажылганы дыңнап, сеткилин чырыдып алыр дээн эвилелдеп турарлар.

Бистиң корр.
А. Хомушкунуң фото-
чуруктары.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Артистиң аян-чоруу

Кубаның төвү Гавана хоорайже углапкан корабль Атлант далайның орту кире берген эжиндирип бар чору. Дөрт дугаар каъттың 413 дугаар өрээлден соңгаже бакылап, кайгап-харап олур мен. Чартык километр хире далайда киттиң бажы көдүрлүп келгеш, тейинден агаарны үндүрерге, хүннүн караанга янзы-бүрү өңнүг дамдылар бооп бусталып үндү. Ооң бажы шымнып кире бээрге, калбак кудуруу дөрт метр хире көдүрүлгөш, база-ла далайже шымнып кире берди.

Эжик соктады. Бир кезек ажитпайн олур бис. Дыңзыг соктай бээрге, кубин эжим Француз эжикти ажыдыпты. Эктинде алдын сарыг погоннарлыг эр кирип келди. Контролер кижиге болду. Эжим биледин көргүстү. Менде билет чок, «койгунак» мен. Туттурган.

Иелдиривисти эдертип алгаш, үстүкү каътче үндүрдү. Бир өрээлче кирип берди, ийи эктинде погоннарлыг, оон-даа күштүг ийи эр олур. Менче көрүп каап, эжим-биле үр-ле чугаалашкан соонда, бисти бир өрээлге сукаш, шоочалап кагды. Соңга-даа чок өрээл болду. Үр-ле эжиндирип келген соонда, эжикти ажыдыпты. Гавана хоорай деп бодаан мен, катканың. Дүшпөтө үнгөн өртээливис, Васильевский ортулуктуң корабльдар өртээли болду. Девиинги-ле контролер бис ийини үндүрүп эккелгеш, мени чоруй бар деп холу-биле имнеди. Эжим Француз мээң холум тудуп байырлашкан, каттырып-каттырып, корабльче кире берди. Мен чурттап турар ниити чуртталга бажыңымче, Опочина 8-че, 24 дугаар өрээлимче басыптым. Өрээлимге келгеш, боданып чыткаш, удуй берип-тир мен.

Бо болган таварылга 1965 чылдың чеди айның ортан үези. Ынчан пианино, рояль кылыр «Красный октябрь» деп фабрикага ажылдап турган мен. Ол хүн дүшпөтө шайлап алыр дээш, өрээлимге кээримге, Француз дээр эжим: «Даштын мени манап тур, Кубаже иелээн бараалы. Гавана хоорайның кудумчузунга иелээ баскай бис, хоорайны, чонну сонуургап көргөй сен» — дээрге, «акшам чок» дээримге-даа, «менде билет бар, сен мээң өрээлимге «зайчиктеп» чедер бээр сен» дээрге, көгүттүрүп алганым ол. Кижиге төлү каяа-даа чораай-ла!

Минскиге аптека дилеп...

Бир катап Белоруссияның төвү Минск хоорайга Уильям Шекспирниң «Лир хаан» деп шиизи-биле чедер бивис. Шиини ойнаан соонда, «Беларусь» деп каан аалчылар бажыңың 14 дугаар кадында, бир өрээлге Россияның алдарлыг, Тываның улустуң артизи Александр Салчак-биле иелээн хондувус. Кежээ удуур мурнунда бичи «кляпильник»-биле шай хайындырып иштивис. Салчак шайлаан соонда, «Кандыг кончуг соок чүвөл» дээш, ханада бир-ле чүвени басты. Эртен туруп кээривиске, соогу дам барган. Мен соогуна идик-хевим кедип эгеледим. Салчак туруп ора, «Ее, ооргам!» дээш, дедир чыда дүштү. «Че, Бакысович! Кашпагайың аайлыг

эвес, хоорайже маңнап киргеш, ындыг-мындыг эмнерден садып эккел» — дээш, эмнериниң аттарын бижээш, акша тутсуп берди. Ам канчаар, хоорайже басып-ла кирдим. Улуг, калбак, чараш кудумчулап басып-ла чор мен. Магазин-даа көзүлбес, аптека-даа чок. Бир ашак эртип бар чыдыр. «Аптека кайдал?» — деп айтырарымга, «Хоо, бо кудумчудан аптека тыппас силер» — дээш, холу-биле айыткаш, «бо паркты эрткеш, ында доора кудумчузе ээптиңер, ында аптека бар» — дидир.

Ол эрнч та орузу, та беларузу чүве, чугаазының аайы-биле басыптым. Паркче киргеш, чинге кокпа оруктап эртип бар чыдырымда, оң таламда шөлзөн черде, парктың ажылдакчылары-ла боор, элзэн каш херээженнер хөөрөшкен тур. Чанындан элзэн эрте бергеш, дыңнаарымга бирээзи «Кто он такой?» — деп айтырды. Бирээзи тургаш, «Индеец наверное» — деп кагды.

Аптека тыппаан мен. Бир садыгже сонуургааш, кире бээримге, кадайларның эмг-хавы сады болду. Ыяткаш, дораан үне халыдым. Өрээлге келгеш, Салчакка ужурун чугааладым. «Ам канчаар, кадайың суп каан эмнерин тып алдым» — деп олур.

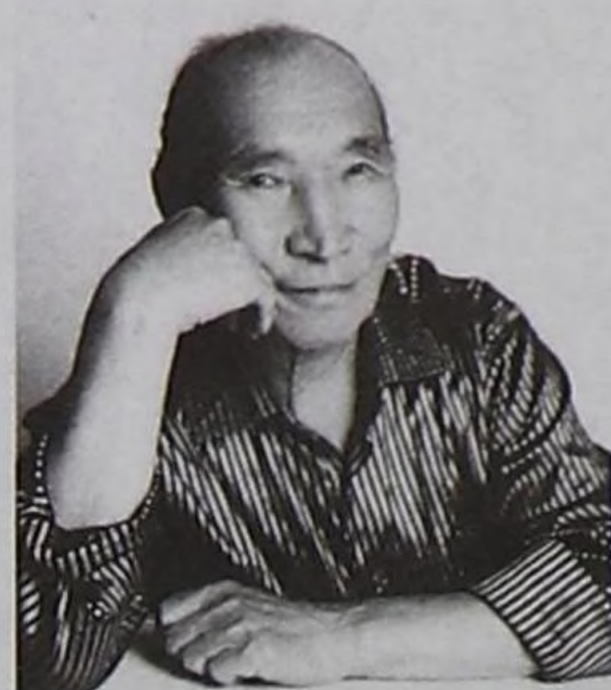
Дүшпөтө чемненер черивис бир дугаар каътта. Бадып кээривиске, азыгда бо «Аптека» деп каан тур. Саша киргеш, эмнерин садып алды. Улуг хоорай ындыг ыйнаан, сыкытып база бээр чорду. Кижиге төлү каяа-даа чораай-ла!

Улан-Баторга хымыс ижип...

Якут режиссер Андрей Борисовтуң тырттырган «Чингис-Хаанның айтышкыны» деп кинода Чингис-Хаан бичии турда, азырап каан кырган-адазы Соргун Шар деп ашактың ролун ойнап турган мен. Ийи хүн ажылдааш, бир хүн албан дыштаныр чүве.

Улан-Баторга «Урдунуур» деп аалчылар бажыңыңа чурттап турдувус. Тывалаарга, «Суг бажы» дээн аалчылар бажыңы. Стас Ириль, Сайдаш Монгуш эрлериң ажылдап чоруй барганар. Өрээлге канчап чалгаарап олурар боор, үнгөш, хоорайже басыптым. Бир черге кылаштап чоруурумга, бир эр оду чок, таакпы тудуп алган, от айтырды. Отту шаккаш, таакпызын кысып турар үемде, ол дыка-ла хөй чүүлү чугаалап четтигипти. Мен билер кижиге бооп, хүлүмзүрүп, бажым согайтып, моол кижиге бооп эрте бердим.

Бир черге кылаштап кээримге, хамык улус бир-ле эжикче кирип турар болду. Өртөктиг, 20 төгөрик-биле төлөпкөш, кире бердим. Улуг

«Базаар» болду, чүү-даа бар. Оон үнер эжик тыппайн баргаш, базаарны долгандыр кылаштап чорааш, үнер черин тып алдым. Турпукан мен, чурттап турар черимче басыптым. Кылаштап-ла чор мен. Кылаштап-ла чор мен. Хоорай кыйы, ак өглер көстүп келди. Ам-на билип каапкан мен. Стас, Сайдаш суглар-биле хымыс садып ишкен өвүс болду. Бир хува аяк хымыс садып алгаш, ону чооглап оргаш, аалчылар бажыңы арай ырак эвесе деп бодап олурдум. Кижиге төлү каяа-даа чораай-ла!

Түрк кыстар ыгладып...

Турцияның ийиги төвү Стамбул хоорайга «Ада-чурттуң чаңгызы» деп концерт-биле чедер берген бис. Бир дугаар төвү чер ортузу далайың эринде Адана хоорай болур. Ол хоорайга түрк чоннуң шаандакы маадыры «Күлтегин» деп ши-биле база чораан бис.

Чер ортузу далайың эри кат-чимис-биле долган боор чорду. Орлан Монгуш, Эзир-оол Монгуш, Сайдаш Монгуш, Саян Монгуш база мен улуг пакет хап долдур апельсин, яблоко, мандарин дээш оон-даа өске кат-чимис чыып алган бис. Аалчылар бажыңыңа барып чир дээш. Өрээливиске кирип кээривиске, оон-даа хөй кат-чимисти салып каан болган. Эрлер каттыржып, хөй-ле чыгынып турган-дыр бис дижи, кат-чимистиң эң-не чагайын чооглап олургулаан бис.

Стамбул хоорайга «Хонак» аалчылар бажыңыңа доктааган бис. Кежээ концерт соонда, Эдик Ондар-биле 4 дугаар каътта 41 дугаар өрээлге чурттаар болган бис. Өрээлди ажыдып киргеш, сайгылгаан кысырывыска кыппас. Стол кырында аш-чемни эндере делгеп каан. Эжикти ажыдыптарга, чырык кирип турар, ооң чырыныгга чемненип олур бис. «Бо канчап барган хоорай боор, оол, мээң Ишкин суурумдан дора. Мээң суурумда сайгылгаан дүн-хүн чок чырып турар» деп хөөревишаан, чемненип олурдум. Эдик: «Ойт! Билип кааптым!» — дидир. Эжик ажыдар дүлгүүр-биле кожуп каан калбак пластикти розетка чанынче сунту. Өрээливис ам-на чыры берди. Амыраарывыс аажок.

Ол кежээ концертивисти далай кырында чалгып турар театрга ойнаан бис. Мрамор далай биле

КИЖИ ТӨЛҮ КАЯА-ДАА ЧОРААЙ-ЛА...

Кара далайың каттыжып келген мугулдурунда узун, бедик көвүрү бар. Азия биле Европаны тудуштурган улуг көвүрү болуп турар. Ооң адаанда, ададай кырында ажык, улуг, чайгы театр бар. Аңаа концертивисти көргүстүвүс. Аңаа сирий чоннуң шиизин көргөш, боттарын «суурия» деп адаар деп билдим. Нурлак дээр дарга бистен чарылбас, өске артистерни тоовас. «Силерниң чуртуңарга барган болзумза» дээр. Аэропортка бисти башкарып чораан түрк кыстар ыглажып, холун чайып үдеп кааннар. Кижиге төлү каяа-даа чораай-ла!

Казах черге хамнап...

Казах чоннуң бурун ыраажызы, хамы, эртемдени Коркыт атаның 1300 оюнче бистиң улуг эртемденивис Зоя Кыргысты, Дадар Архиповна база мени, Сайдаш Монгушту, тыва филармонияның артистерин чалаан. Астана хоорайга чедер бивис. Оо, богда! Ол хоорайның чараш деп чүвезин. Каът бажыңарның эң чавызы-ла 10 каът. Ховунуң ховузуңда дээрже, сылдыстарже көдүрүлген хоорай. Кежээки Астана чөлзөштөр-биле бүткен. Мен аңаа хамның ролун ойнаан мен. «Казахстан» деп солунга «Тыва Республикадан дээр уктуг хам чедип келген» деп чуррум-биле парлап үндүргөн. Казахстан меңээ хамнадып алыр дээш, кээп-ле эгеледи, ам канчаар, хамнаар ужурга таварышкан мен.

Шаанда, 80 чылдар үезинде, «Чырык черге чуртталга дээш» деп концерт-биле кожууннар кезип чорупкан бис. Ынчан тыва театрың эртинелери — Виктор Көк-оол, Максим, Кара-кыс Мунзуктар, Николай Өлзей-оол, Хүргүлек Конгар дээш оон-даа өске улуг артистер-биле ажылдаар аас-кежиктиг болган мен.

Мөңгүн-Тайгага концерт соонда аалчылар бажыңыңа шайлап олурувуста, Максим Мөңгөжикович эким суйбааш: «Оглум, моон баргаш, Виктор Шогжаповичиң өлүм чок «Хайыраан бодун» тургузар мен. Хам-оолдуң ролун сен ойнаар сен» — дидир. Ол дүңгүрнү канчаар тударын, орбаны канчаар октаарын, канчаар алганырын, аза-букту чалаарын, ойдадырын, канчаар самнаарын, серий бээрин бурунгу езугаар өөредип каан. Хам-оолду эки ойнааным дээш, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи атты-даа алган мен.

«Кым сен, Сүбедей маадырда» Билди-Хамны ойнадым. «Алдан дургун» деп кинода Улуг-Хамны ойнаан мен. Албан черлери, школалар мээң хамнаарымны сонуургааш, чалап турдулар. Дрезден хоорайдан келген журналистер Дөгээ дааның кырынга мени тырттырган. Ол чуррумну Красноярскиниң туризм бажыңыңа аскан.

Кызыл-Орда хоорайга улуг парад болган. Ооң бажыңа хамнап чордум. Ооң театрыңа улуг концертке база кириштивис. Оон Коркыт атаның чуртунче үш улуг

автобуска бүгү делегейниң артистери, эртемденнери аъттаныпкан бис. Сыр-Дарья хемниң калбак көвүрүүн кешкеш, бар чыдырывыста, мээң орган таламдан автобустуң соңгу дугуйу чарлып чаштай берген. Автобус доктааган, чолаачы дугуйун солуп турда, үнгөн-кирген улус мени-ле кайгап, аразында чугаалажып турар. Оон Зоя Кыргысовна чанымга келгеш, «хамык ужу бо хамда» деп чугаалажып турлар деп сымыранды. Мен тоор эвес мен. Улаштыр чорупкан бис. Бир-ле хөй хөөрлер чанынга база-ла ол дугуй чарлып калган. Үнгөн, кирген янзы-бүрү чон менче хыйыртап турар апарды. Астанадан бистиң-биле келген херээжен улуг дарга «Хамык ужу бо хамда-дыр. Коньяктан ужу ижиртиптинер» деп база турган. Мени бисти баштап чораан КАИ машиназынче олуртупкан. Олур мен. Чолаачы кирип келгеш, машиназын хөдөлдирерге, ажылдавас. «Машина только что работала» — дээш, менче хыйыртады. Мен машинадан үнгөш, долгандыр кылаштааш, мурнуу коподунга холум-биле дээп кааш, олуртуптарымга, ажылдай берген.

Байконурга экскурсиялааш, Коркыт атаның чуртунга имиртинде келдиривис. Ховунуң ховузуңда театрга сөөлгү концертивис ойнады. Бир-ле дугаарында «Великий шаман из Республики Тыва» дээш, беш адыр ышкаш кылган алдын диплом-биле база Коркут атаның ойнап чораан алдын игил ышкаш хөгжүм херексели-биле шаңнаткан мен. Даартазында Новосибирски-лээш, Тывавысче чанып келген бис.

Киргизияга тоолдап...

Эрткен чайын алды айның төнчүзүндө Киргизияга Бүгү-делегейниң 5 дугаар «Эпос» фестивалында бисти чалаан. Шаанда ынаар 80 чылдар үезинде чораан бис. Амгы Бишкек хоорай дыка-ла сайзыраан-дыр. Токтогул аттыг филармонияның ийи дугаар кадында Тоол театры бар. Ол театрга бурунгу тоолчузу Саякпайың 125 чылынга тураскааткан тоол мөөрейинге кириштим. «Танаа-Херел мөгө» дугайында тоолдадым. Кыргыстарың бичии чаштардан эгелээш, улуунга чедир тоолдар улус болду. Бирги черни кыргыз тоолчу алды, ийи дугаарын тибет тоолчу. Үшкү дугаар Тывадан мен Дыртык Монгуш алдым.

Кыргыз чон бисти төрөлдиривис дээр, кончуг хүндүлээчел чон чорду. Исык-Кульга бисти апарып дыштандырдылар. Аңаа дыштангаш, өөрүшкү-омактыг чанып келген бис.

Ам бисти чалалга-биле Азербайджан, Норвегия, Чили, Узбекистан, Япония манап турар. Кижиге төлү каяа-даа чораай-ла, куштуң төлү каяа-даа ушкай...

Дыртык МОНГУШ,
Тываның улустуң артизи.

Уран чүүл

Эрткен неделяда найысылал Кызылга "Байкал" театры ийи хонуктуң дургузунда "Мээң Бурятия" деп концертин бараалгаткаш барганнар. Делегейде сураглыг театрның кайгамчык чараш концертин улуг магадал, таалал-биле сонургап көрдүвүс. Солун чүүл, ол улуг коллективтин аразында ийи тыва оол самнап турар болду. Чаңгыс черчурттугларывыс аныяк самчыларны "Шын" солунун редакциязынче чалааш, номчукчуларывыска таныштырдывыс.

Бурятияның национал ыры-сам театрының балет артистери Аңгыр Аракчаа биле Амыр-Санаа Куулардан төрзөн чер-чуртун баштай-ла сонургап айтырдывыс.

Аңгырның ук-төгүзү Тес-Хемнин Самагалдайдан. Ада-иези кайызы-даа культура ажилдакчылары болгаш, ол чажындан-на уран чүүл-биле чоок, сырый харылзаалыг өскөн. Ооң самнаар салымчанын танцы башкызы Владлена Төмүр эскергеш, Улан-Удэнин хореография колледжинге оглун

өөредирин ада-иезинге сүмелзэн. Аңгыр 11 харлыг бичии оолчугаш тургаш, Тывадан боду ышкаш бичии оолдар-биле Бурятияже өөренип чорупканнар. Россияда шыырак балет школаларының бирээзинге 8 чыл өөренип хилис барбаан. Дооскан дораан-на, Москваның Орус национал балет театрынга ажилдааш, 4 чыл иштинде бүгү делегейни эргий кеззэн. Эр кижинин эртер оруу, келир үеде амыдыралынга херек апаар дээш, бир чыл шериг хүлээлгени база

эртип алган. Ол театрда ажилдавышаан, бот-өөредилге-биле Культура академиясында өөренип турар. Үргүлчү бодун сайзырадып, бир-ле чаа чүүлге өөренип алыр дээш кызып чоруур. Аңгырны чүгүле балет эвес, улустуң, амгы үениң танцы-самы дээш шупту талаларынга шыырак, "универсал" самчы дээрзин эжи Амыр-Санаа демдегледі.

"Самчының ажилдаар үези кыска" дээр болгай, ынчангаш пенсиялап үнгөш, демей-ле ажы-тел-биле ажилдаар апаар бис, ынчангаш өске чоннарның танцы-самын, арга-дуржулганы өөренип алыры артык эвес" — деп, Амыр-Санаа чугаалады. Танды кожуунуң

Аңгыр Аракчаа биле Амыр-Санаа Куулар.

Кызыл-Арыг чурттуг Амыр-Санаа 9 класс соонда, Кызылдың уран чүүл колледжинин хореография салбырын дооскаш, "Саяннар" ансамблинге, оон Калмыкияга бир чыл ажилдаан, ам "Байкалда" келгени бо.

Амыр-Санаа Кызылдың уран чүүл колледжинин хореография салбырының доозукчуларын Сибиринин театрларынче күзүлдү-биле чалаар, чүге дизе колледжтин башкыларының билиг бээри шыырак дээрзин демдегледі чугаалады. Үезинин кызызындан юбилейин демдегледі турар колледжинге чедип, башкыларынга байыр чедирип шыдаваанын ол хомулап чугаалады.

"Чон бүрүзүнүн ылгалып үнүп кээр бир-ле онзагай танцы-самы турар, чижээ,

калмыктарның национал Чичердык, буряттарның Ёхор дээн ышкаш өске чоннардан ылгалып турар боттарының чингине танцылары бар. Тыва чонунуң сыгыт-хөөмейи эң-не онзагай, а чингине тыва самы чок, ынчангаш ону сайзырадып, чогаадыр болза эки" — деп, аныяк самчылар чугааладылар.

Аңгыр биле Амыр-Санааның кайызының-даа изиг күзели — улуг театрларга арга-дуржулга ап ажилдааш, төрзөн чурту Тывазынга келгеш, хореографияны, балетти сайзырадыры, аныяк-өскөнгө бодунуң арга-дуржулганын дамчыдары.

Алдынай АРАКЧАА.

Арслан Аракчаа, Даяан ДАНСЮРЮННУҢ тырттырган чуруктары.

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА

Хоорайдан ырак эвесте Сесерлиг суурнуң чанында кыштаг садып турар. Тел. 8-901-136-21-66

ТЫВА МЕДИАГРУПП

Утверждено
и.о.директора В.Э.Чанзан.

Подпишись

При оформлении
подписки на 2-х изданиях
скидка на рекламу 30%!!!

Башкы **tmgnews** **ТУВИНСКАЯ ПРАВДА** **ТУВА 24** **ШЫН** **ДВАННЫҢ ЧЫЯКТАРЫ**

Менеджер: Ольга, 8-923-268-32-63, e-mail: olga.bayantse@mail.ru
Белек, тел. 8-920-44673-01, e-mail: belyk88@mail.ru
Июль, тел. 8-923-266-35-46, e-mail: tyva-media@bk.ru
Чодура, тел. 8-999-179-85-32, e-mail: tyva-media@bk.ru
Наш адрес: г.Кызыл, ул.Красноармейская, д.100, каб. 309. Тел.: 8(39422)2-16-10, 3-39-45.

* размещение рекламы на 30 календарных дней
Прайс действителен до 01 июня 2020 года.

Бай-Тайганың Кара-Хөлге хөй чылдарда школага, уруглар садынга ыры башкылап, клубка методистеп ажилдап чораан кайгамчык талантылыг, чараш эживис

ТАТЬЯНА БЕЛЕКОВНА
(СОЯН) ИРГИТТИҢ

чырык өртемчейден чарлып чорутканы-биле өөнүң ээзинге, уругларынга, дөргүл-төрелдеринге, эш-өөрүвүске ханы кажыыдалды илергейлеп тур бис.

Чаңгысклассчылары.

«Шын» солунга март 19-та 15.00 шакта Кызыл хоорай талазы-биле истелге килдизинин удуртукчузу, юстицияның подполковниги Шолбан Хомушку-биле дорт эфир болур. Ол үеде биске «ВКонтакте», «Фейсбук», «Инстаграммга» катчып киржиңер. Сонургаан айтырыгларны баш бурунгаар социал четкилер дамчыштыр чорудуп болур силер.

ВК

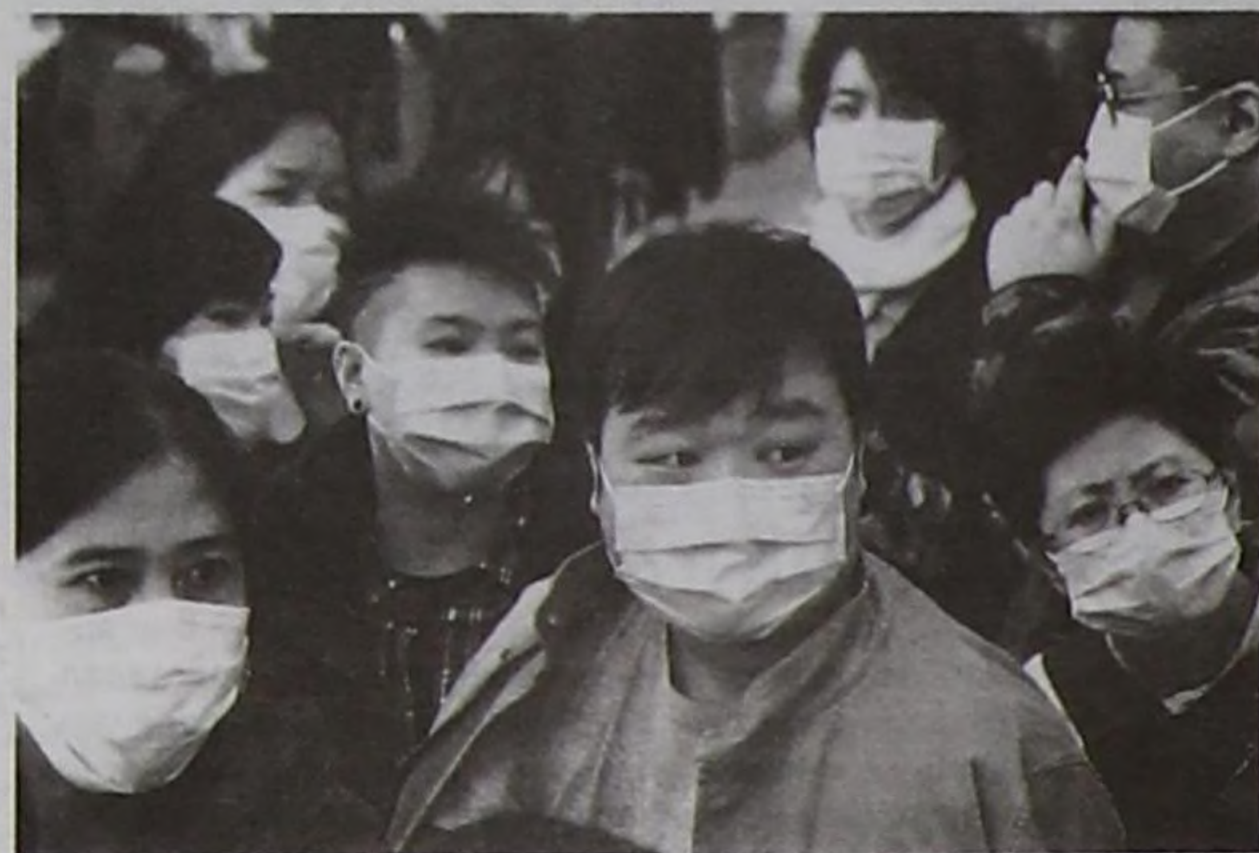

ФБ

Кызылдың аптекаларында кылын маскаларны садып эгелзэн

Республикада «Караа көрбестер» ниитилелинин шеверлери халдавырлыг аарыгларга удур камгаланыр маскаларны даарааш, аптекаларже дужаап эгелзэн.

«Роспотребнадзорнуң» сайтызында болгаш массалыг информация чепсектеринин ажилдакчылары коронавирус дугайында хуннун-не солун-сеткүүлде болгаш социал четкилерде бижип, чырыдып турарлар.

солунун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3841 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор А.В. Хомушку.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бурут-кзэн. Херчилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлапже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.